

A populista korszellem

A populizmus annál inkább erősödni látszik, minél többet bírálják az értelmiségiek.¹

Amióta a nyolcvanas évektől kezdődően megerősödtek az úgynevezett „populista pártok”, több ezer könyv, cikk, rovat és vezércikk jelent meg róluk. Ezek legtöbbször vészjelzés, mivel az „újpopulistákat” általában fenyegetésként fogják fel a liberális demokráciára nézve. Habár a szerzők nem mindig biztosak abban, hogy pontosan mi is jellemző ezekre a pártokra, abban mindig egyetértenek, hogy az olyan pártok „populisták”, mint az Osztrák Szabadságpárt (FPÖ), a francia Nemzeti Front (FN) vagy a holland Pim Fortuyn Listája (LPF). Egy másik pont, amelyben a legtöbb elemző egyetért, az, hogy „a populizmust kóros formának, pszeudo- és posztdemokratikus jellegűnek kell tekinteni, amelyet a demokratikus eszmék megromlása termel ki.”² Kiváltképp a német tudósok tekintik – Erwin K. Scheuch és Hans-Dieter Klingemann elméletével

A szerző politológus, PhD-fokozatát a Leideni Egyetemen szerezte, jelenleg a University of Georgia oktatója.

A fordítás a következő kiadás alapján készült: Cas Mudde: The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, Autumn 2004 (39):4, 542–563.

Jelen tanulmány korábbi változatai az Antwerpeni Egyetem Politikai és Társadalomtudományi Karán, a Readingi Egyetem Politikatudományi Tanszékén, illetve a Nottinghami Egyetemen tartott Populizmus és demokrácia c. műhelymunkán kerültek bemutatásra. Köszönetet szeretnék mondani minden résztvevőnek a megjegyzéseikért. Ezenkívül szeretnék köszönetet mondani Hans-Georg Betznek, Dani Filcnek és Peter Mairnak is a korábbi változatokhoz fűzött értékes megjegyzéseikért. Külön köszönet Jan Jagersnak, akinek szellemi hozzájárulása döntő jelentőségű volt a végleges változat kidolgozásában. Végül hálás vagyok a Brit Akadémia és a Carnegie Trust for Scotland nagylelkű anyagi támogatásáért is.

- 1 Pierre-André Taguieff: Political Science Confronts Populism: From a Conceptual Mirage to a Real Problem. *Telos*, 1995 (103), 43.
- 2 Taguieff: i. m., 9.

összhangban – a jobboldali populistákat a nyugati demokráciák „normálpatológiájába” tartozóknak.³

Ennek a tanulmánynak az a célja, hogy három szinten is hozzájáruljon ahhoz a vitához, amely a liberális demokráciákban jelenleg zajlik a populizmusról. Először is a populizmusnak egy új és világos meghatározását mutatja be. Másodsorban elveti a normálpatológiai tézist, ehelyett amellet érvel, hogy a populista diskurzus mára fősodróvá vált a nyugati demokráciák politikájában. Sőt, akár populista korszellemről is beszélhetünk.⁴ Harmadsorban pedig amellet érvel, hogy a jelenlegi populista korszellemre adott magyarázatokat, illetve reakciókat komoly hiányosságok jellemzik, amelyek voltaképp inkább megerősítik, mintsem gyengítik a populizmust.

Meghatározni a meghatározhatatlant

A közbeszédben a populizmus fogalmának két értelmezése uralkodik, mindkettő nagymértékben túlterhelt és negatív. Az elsőben a populizmus a kocsmai törzsasztalok politizálását jelenti, vagyis egy nagyon érzelmi és egyszerűsített diskurzust, amely az emberek „zsigeri érzelmeire” irányul. Prózaiban fogalmazva: „[a] populisták célja az, hogy a modern politika gordiuszi csomóit az állítólag egyszerű megoldások kardjával vágják át.”⁵ Jóllehet ez a meghatározás intuitívnak tűnik, empirikus kutatásokban működtetni igencsak problematikus. Mitől „érzelmi” valami, semmint „racionális”, vagy „leegyszerűsítő”, semmint „komoly”? Ráadásul

- 3 Erwin K. Scheuch – Hans-Dieter Klingemann: Theorie des Rechtsradikalismus in westlichen Industriegesellschaften. *Hamburger Jahrbuch für Wirtschafts- und Sozialpolitik*, 1967 (12), 11–19. Míg ők a kifejezést a jobboldali radikalizmusra használták, az újabb szerzők a jobboldali populizmusra is alkalmazzák. Lásd főként Hans-Georg Betz: *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*. Macmillan, Basingstoke, 1994.
- 4 Itt a pártpolitikára szorítkozom, fontos azonban hangsúlyozni, hogy a populista érvelés egyre inkább teret hódít a médiában és a társadalomtudományokban is. A médiapopulizmusról lásd Gianpietro Mazzoleni et al. (eds.): *The Media and Neo-Populism: A Contemporary Comparative Analysis*. VA, Praeger, Westport, 2003; a populizmusról a politikatudományban pedig lásd Hans Daalder: *A Crisis of Party? Scandinavian Political Studies*, 1992 (15):4, 269–88.
- 5 Harald Bergsdorf: Rhetorik des Populismus am Beispiel rechtsextremer und rechtspopulistischer Parteien wie der “Republikaner”, der FPÖ und des “Front National”. *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, 2000 (31):3, 624.

a politikai kampányok magvát a szlogenekben megfogalmazott politika képezi, mind a bal-, mind a jobboldalon vagy a centrumban.

A második értelemben a populizmust azoknak az opportunisták mód-szereknek a leírására használják, amelyek célja, hogy (gyorsan) elégedetté tegyék az embereket/a választókat – és így „vásárolják meg” a támogatásukat – ahelyett, hogy (racionálisan) a „legjobb alternatívát” keressék. Ilyen eljárás például, amikor közvetlenül a választásokat megelőzően csökkentik az adókat, vagy pedig anyagi előnyöket ígérnek mindenkinek, további járulékos költségek nélkül. De ki dönti el, hogy a politikai gyakorlat mikor „egészséges” vagy „korrekt”, és nem „populista” vagy „opportunisták”? Ahogy Ralf Dahrendorf találóan megjegyezte, „az egyik fél populizmusa a másik fél demokráciája, és fordítva”.⁶

Annak ellenére, hogy a populizmus mindkét értelmezése széles körben elterjedt, és úgy tűnik, valamilyen belső értékkel bír, nem jut el a lényegéig annak, amit az akadémiai szakirodalom általában populizmusnak tekint. Voltaképp mindkét jelenséget jobban lefedhetjük két másik fogalommal: a demagógiával, illetve az opportunizmussal. Jóllehet a fogalmi világosság és a meghatározást illető konszenzus az akadémiai közegben sem áll nagyon közel egymáshoz, a populizmus legtöbb definíciójának van legalább két közös vonatkozási pontja: „az elit” és „a nép”.⁷ Más szóval, a populizmus „az elit” és „a nép” kapcsolatáról mond valamit. John B. Judis és Ruy Teixeira egyértelműen és erőteljesen összegezte ezt a kulcsfontosságú kapcsolatot: „az emberek a hatalmasok ellen”.⁸ De ez még mindig nyitva hagyja azt a kérdést, hogy mi is a populizmus: egy ideológia, egy szindróma, egy politikai mozgalom vagy pedig egy politikai stílus?⁹

A populizmust olyan *ideológiaként definiálom, amely szerint a társadalom végső soron két homogén és antagonisztikus csoportra, „a tiszta népre” és a „korrupt elitre” oszlik, és azt állítja, hogy a politikának*

- 6 Ralf Dahrendorf: Acht Anmerkungen zum Populismus. *Transit. Europäische Revue*, 2003 (25), 156.
- 7 Lásd, többek között, Werner W. Ernst: Zu einer Theorie des Populismus. In Anton Pelinka (ed.): *Populismus in Österreich*. Bécs, 1987. június, 10–25; Margaret Canovan: *Populism*. Junction, London, 1981.
- 8 John B. Judis – Ruy Teixeira: *The Emerging Democratic Majority*. Scribner, New York, 2002.
- 9 Az első háromról külön-külön lásd Donald MacRae, Peter Wiles, ill. Kenneth Minogue írásait a Ghiță Ionescu és Ernest Gellner szerkesztette kötetben (*Populism. Its Meanings and National Characteristics*. Weidenfeld and Nicolson, London, 1969). Az utóbbiról pedig, többek között, Pierre-André Taguieff: *L'illusion populiste*. Berg International, Paris, 2002, ill. Armin Pfahl-Traugher: *Volkes Stimme? Rechtspopulismus in Europa*. Dietz, Bonn, 1994.

a nép „volonté générale”-ját (általános akaratát) kell kifejeznie.¹⁰ Az így felfogott populizmusnak két ellentéte van: az elitizmus és a pluralizmus. Az elitizmus a populizmus tükörképe: osztozik annak manicheus világnézetében, de olyan politikát szeretne, amelyben az erkölcsös elit, és nem az amorális nép nézetei fejeződnek ki.¹¹ A pluralizmus viszont elutasítja mind a populizmus, mind az elitizmus homogenitását, a társadalmat olyan heterogén gyűjtőfogalomnak tekinti, amelyet gyakran alapvetően eltérő nézetekkel és vágyakkal rendelkező csoportok és egyének alkotnak.

Bár a populizmus különálló ideológia, nem rendelkezik „ugyanolyan szintű intellektuális kifinomultsággal és következetességgel”, mint például a szocializmus vagy a liberalizmus.¹² A populizmus csak „szűken fókuszált” ideológia, amelynek „a politikai fogalmak szűkebb köréhez kapcsolódó, korlátozottabb középpontja” van.¹³ Alapfogalma nyilván „a nép”; bizonyos értelemben még „az elit” fogalma is ebből meríti az identitását – mint annak az ellentéte vagy végpontja. A populizmus mint szűken fókuszált ideológia könnyen összekapcsolható más, nagyon különböző (szűk vagy tág) ideológiákkal, mint a kommunizmus, az ökológizmus, a nacionalizmus vagy a szocializmus.¹⁴

A populizmus inkább moralizáló, mintsem programszerű.¹⁵ A populista diskurzus lényege az „elit” és „a nép” *normatív* megkülönböztetése, nem pedig a viselkedés vagy az attitűdök közötti empirikus különbségtétel. A populizmus szemlélete manicheus jellegű, csak barátok és ellenségek vannak benne. Az ellenfelek nemcsak eltérő prioritásokkal és

- 10 Ez a meghatározás a Jan Jagersszal folytatott huzamos és ösztönző viták eredménye, lásd a készülő doktori dolgozatát, melynek munkacíme „De stem van het volk? Een onderzoek naar populistische retoriek bij de Vlaamse politieke partijen” (Antwerpeni Egyetem). [Megjelent: De stem van het volk! *Populisme als concept getest bij Vlaamse politieke partijen*. Universiteit Antwerpen, 2006.]
- 11 Azonban sok negatív populizmuskritika szerint „úgy tűnik, hogy az elitizmus a populizmus rejtett logikája”. Nadia Urbinati: *Democracy and Populism*. *Constellations*, 1998 (5):1, 113.
- 12 A. E. van Niekerk: *Populisme en Politieke Ontwikkeling in Latijns-Amerika*. Universitaire Pers Rotterdam, Rotterdam, 1972, 37.
- 13 Michael Freedon: Is Nationalism a Distinct Ideology? *Political Studies*, 1998 (46):4, 750.
- 14 Vö. Frank Decker: *Parteien unter Druck. Der neue Rechtspopulismus in den westlichen Demokratien*. Westdeutscher, Opladen, 2000; Paul Taggart: *Populism*. Open University Press, Buckingham, 2000; Taguieff: *Political Science Confronts Populism*. Id. kiad., 9–43.
- 15 Peter Wiles: A Syndrome, Not a Doctrine: Some Elementary Theses on Populism. In Ionescu – Gellner: i. m., 167.

értékekkel rendelkező emberek, hanem *gonoszak!* Tehát a kompromisszum lehetetlen, mivel „megrontja” a tisztaságot.¹⁶

Más definíciókkal ellentétben¹⁷ a populizmust nem úgy határozzuk meg, mint speciális szerveződési típust, vagyis karizmatikus vezetést, vagy mint speciális kommunikációs stílust, vagyis a közvetítés kiiktatását. Míg a karizmatikus vezetés, illetve a vezető és „a nép” közötti közvetlen kommunikáció gyakori a populisták között, ezek a jellemzők inkább *megkönnyítik*, semmint meghatározzák a populizmust. Valójában a populista szereplők jelenlegi sikere nem választható el az erős pártvezetőkre, illetve a pártvezetés és a támogatók közötti közvetlenebb kommunikációra vonatkozó általános igénytől, amely az elmúlt évtizedekben bontakozott ki.¹⁸

Fontos megjegyezni, hogy noha ez a meghatározás tág és sokféleképpen használható, ez nem azt jelenti, hogy minden politikai szereplő (mindig) populista lenne. Annak ellenére, hogy a gyűjtőpárt profilirányába mozdulnak el, a legtöbb főszdrú párt ideológiai programja még mindig elfogadja a liberális demokrácia pluralista világnézetét. Valójában a legfontosabb kortárs „populisták” nem mindig alkalmazzák a populista diskurzust. Például a Flamand Blokk (VB), amely – állítása szerint – azt mondja ki, amit a nép gondol, kezdetben a népet „intellektuális proletariátusnak” nevezte,¹⁹ a néhai Pim Fortuyn pedig nyíltan elismerte, hogy életmódja és nézetei túl haladóak a támogatói, azaz „a nép” számára.

Sokat írtak arról is, hogy „a nép” kifejezés homályos a populisták szóhasználatában. Néhány bíráló azzal érvelt, hogy ez a kifejezés csupán retorikai eszköz, amely voltaképpen semmilyen létező csoportra sem utal. Mások osztályfogalmakban értelmezik, azzal érvelve, hogy a populisták nem a nép egészére, hanem csak egy bizonyos osztályszegmensre utalnak.²⁰

- 16 Figyeljünk fel az ironikus hasonlóságra a jobboldalelles populista diskurzusok zömével, amely biológiai metaforákat állít szembe bármilyen kompromisszummal vagy együttműködéssel, mert „a populista vírus” „megfertőzi” a demokrácia „testét”.
- 17 Lásd, többek között, Kurt Weyland: Clarifying a Contested Concept. Populism in the Study of Latin American Politics. *Comparative Politics*, 2001 (34):1, 1–22; Paul Taggart: *Populism*. Id. kiad.; van Niekerk: i. m.
- 18 Erről a fejlődésről, amely gyakorlatilag minden politikai pártban végbemegy, attól függetlenül, hogy populisták-e vagy sem, lásd Klaus von Beyme: Party Leadership and Change in Party Systems: Towards a Postmodern Party State? *Government and Opposition*, 1996 (31):2, 135–59.
- 19 Lásd Cas Mudde: *The Ideology of the Extreme Right*. Manchester University Press, Manchester, 2000, 112.
- 20 Pl. Torcuato S. Di Tella: Populism into the Twenty-First Century. *Government and Opposition*, 1997 (32):2, 187–200; Peter Worsley: Populism. In Joel Krieger (ed.): *The Oxford Companion to Politics of the World*. Oxford University Press, Oxford, 1993, 730–731; Ernesto Laclau: *Politics and Ideology in Marxist Theory*. New Left Books, London, 1977.

Paul Taggart jogosan utasítja el az osztályfogalmakban történő értelmezést, és „a nép” kifejezés használatát egy alternatív kifejezés, a „törzsterület” bevezetése segítségével kívánja tisztázni. Szerinte a törzsterület egy olyan hely, „ahol a populisták képzeletvilágában egy erőnyes és egységes nép lakozik”.²¹

A törzsterület fogalma segítségével hangsúlyozni lehet, hogy a populista propagandában a nép nem reális, és nem is foglal magába mindenkit, hanem valójában a népesség mitikus és konstruált részhalmaza. Más szóval, a populisták népe egy „imaginárius közösség”, akárcsak a nacionalisták nemzete.²² Ugyanakkor a törzsterület fogalma nem oldja meg a nép fogalmának fő problémáját, a homályosságát. Nem egyértelmű a jelentése, ebből következően egyik populista másként használja, mint a másik, akár ugyanazon az országon belül is. A brit konzervatívok számára a brit törzsterület például „Közép-Anglia” volt, míg a szélsőjobboldali Brit Nemzeti Párt „az őshonos britekre” hivatkozik.

Az viszont általában már világosabb, hogy a populisták kivel és mivel állnak szemben. A liberális demokratikus rendszerekben, ahol a politikai pártok a képviseleti folyamat főszereplői, nem meglepő, hogy a populisták propagandájában a pártellenes érzelmek játszanak kiemelkedő szerepet.²³ A populisták – gyakran implicite rousseau-i módon – azt állítják, hogy a politikai pártok megrontják a vezetők és a támogatók közötti kapcsolatot, mesterséges megosztottságot hoznak létre a homogén nép körében, és saját érdekeiket a nép érdekei fölé helyezik. Ám mivel a populisták inkább reformisták, mintsem forradalmiak,²⁴ a politikai pártokat önmagukban nem utasítják el. Inkább a megállapodott pártokkal állnak szemben, egy új típusú pártot követelnek (vagy magukat állítják be ilyennek); azaz populista jellegű pártellenes érzéseket, nem pedig szélsőséges pártellenes érzéseket fejeznek ki.²⁵

21 Paul Taggart: *Populism*. Id. kiad., 95.

22 Az utóbbiról lásd Benedict Anderson: *Imagined Communities. Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. Verso, London, 1983.

23 Vö. Susan Scarrow – Thomas Poguntke (eds.): *European Journal of Political Research*, 1996 (29):3. Különszám a pártokkal szembeni ellenszenvről.

24 Vö. Paul Taggart: *Populism*. Id. kiad. Az, hogy a populisták, mint például Umberto Bossi, a Lega Nord vezetője azt állítják, hogy „forradalomra” töreksenek, nem törli el, hogy legfennebb a meglévő demokratikus rendszeren belül akarnak radikális változtatásokat.

25 A pártellenes érzelmek bemutatására a nemzeti populista pártokon belül, és a populista és a szélsőségespárt-ellenes érzések közötti különbséghez lásd Cas Mudde: *The Paradox of the Anti-Party Party: Insights from the Extreme Right*. *Party Politics*, 1996 (2):2, 265–76.

A fogalom további tisztázása érdekében, vizsgáljuk meg röviden a populizmusra vonatkozó különböző félreértéseket. Habár a populisták lehetnek emancipatorikusak, *nem* magukat az embereket, hanem inkább a politikai rendszeren belüli státuszukat akarják megváltoztatni. A populisták, állításuk szerint, az „elnyomott emberek” nevében beszélnek, és emancipálni akarják őket azáltal, hogy tudatosítják bennük ezt az elnyomást. Ám az értékrendjüket vagy az „életmódjukat” nem akarják megváltoztatni. Ezzel alapvetően különböznek például a (korai) szocialistáktól, akik azt szerették volna, hogy „felemeljék a munkásokat” azáltal, hogy átképzik őket, megszabadítva így a „hamis tudattól”. A populisták számára azonban az emberek tudata, amelyre általában *józan* eszként hivatkoznak, az alapja minden jó (politiká)nak.

A populizmus nem feltétlenül áll szemben a technokrata intézkedésekkel, különösen ha ezek segítenek megszabadulni a (megállapodott) politikusoktól. Az egyik legsikeresebb populista mozgalom, a kanadai Social Credit jórészt a technokrata rezsimmel érvelt. Szerintük „az emberekkel konzultálni kell a politika tág értelemben vett paramétereiről, a szakértőknek pedig ki kell alakítaniuk azokat a mechanizmusokat, amelyek gyakorlatba ültetik ezt a politikát.”²⁶ Ebben a nézetben az a lényeges, hogy a szakértők *nem másítják meg* a nép kívánságait, mindössze azt biztosítják, hogy az emberek kívánságai a lehető legmegfelelőbb módon valósuljanak meg. Ez a „szakértőkbe” vetett bizalom és vele együtt a politikusok iránti bizalmatlanság, fellelhető a kortárs populisták, leginkább Silvio Berlusconi és Pim Fortuyn nézeteiben is.

Végül a szakirodalomban elterjedt néhány olyan nézet is, amelyet inkább árnyalni kell, semmint elutasítani. Először is: különböző szerzők azzal érveltek, hogy a populizmus „vonakodva politizál”.²⁷ Úgy gondolom, hogy ez a kijelentés további pontosításra szorul, ha azt szeretnénk, hogy teljesen egyértelmű legyen. Ha olyan populista *szereplőket* veszünk figyelembe, mint például Filip Dewinter (VB) vagy Jörg Haider (FPÖ), akkor komolyan nem érvelhetünk amellett, hogy ők csak vonakodva politizálnak. Ők nem is állítják ezt magukról. Inkább a populista vezetők *törzsterülete* az, amely vonakodva politikai (lásd alább).

Másodszor: a szakirodalom nagy része azt állítja, hogy a populizmus (társadalmi) válságjelenség. A közelmúlt „populista mozgalma” tekintetében az állítólagos válság a posztindusztriális társadalom átalakulásának az eredménye, valamint annak, hogy a szociáldemokrácia

26 Paul Taggart: *Populism*. Id. kiad., 68.

27 Uo., 3.

nem megfelelő módon próbálta kezelni ezt.²⁸ Talán a válság túl erős kifejezés, de a populista törzsterület csak akkor aktivizálódik, ha különleges körülmények adódnak: leginkább a tartós politikai ellenérvés, a „mi életmódunkat” érintő komoly(nak érzékelt) kihívás és egy vonzó populista vezető jelenléte. Ami azonban a populisták törzsterületét elkülöníti a többi tiltakozásra hajlamos csoporttól, az az aktivitás hiánya, mivel általában a populista szereplőknek kell mozgósítaniuk őket, és nem maguktól ragadják meg a kezdeményezést.

A következő elemzés során elsősorban arra a populista korszakokra összpontosítok, amely az 1990-es évek kezdete óta a liberális demokráciát jellemzi. A példáimat javarészt nyugat-európai politikai pártokból, esetenként ausztráliai, új-zélandi és észak-amerikai pártokból merítem.²⁹

A kortárs populizmus

Nyilvánvaló, hogy a populizmus korántsem új jelenség a liberális demokráciák politikájában. Valójában a XIX. század végi amerikai Néppártot tartják az egyik meghatározó populista mozgalomnak. Még a háború utáni Európában is voltak különböző populista jelenségek: leginkább Guglielmo Giannini Közemberfrontja az 1940-es évek végi Olaszországban, Pierre Poujade Uniója a Kereskedők és Kézművesek Védelmére az 1950-es évek végi Franciaországban, Koekoek gazda Parasztpártja (az 1960-as évek végi Hollandiában), vagy pedig Mogens Glistrup dán Haladáspártja (az 1970-es években).

Míg ezeket a pártokat általában mind a politikai spektrum jobb oldalára sorolják be – noha ideológiailag távolról sem azonosak –, az 1960-as évek vége és az 1980-as évek közötti időszakban a populista kritika elsősorban a(z új) baloldaltól érkezett. 1968-ban a militáns diákok, az 1970-es években az Új Baloldal és az Új Társadalmi Mozgalmak,

28 René Cuperus: *The Populist Deficiency of European Social Democracy. Internationale Politik und Gesellschaft*, 2003 (3), 83–109; Michael Ehrke: *Rechtspopulismus in Europa: die Meuterei der Besitzstandswahrer*. FES Library, Bonn, 2002.

29 Kelet-Európát azonban csak érintőlegesen említem ebben a tanulmányban. Habár a populizmus hasonló formái elterjedtek Európa keleti részén is, jellegzetes gyökereik és megoldásaik tárgyalása a képet inkább homályosítaná, semmint megvilágítaná. A kelet-európai populizmushoz lásd: Cas Mudde: *In Name of the Peasantry, the Proletariat, and the People: Populisms in Eastern Europe. East European Politics and Societies*, 2001 (15):1, 33–53.

az 1980-as évek elején pedig a Zöld vagy Új Politika pártok voltak a legfontosabb szereplői. A korai zöldek klasszikus populista módon megvetették a politikát és „a politikai elitet”. Minden vonalon – ideológiailag, szervezeten és a részvétel tekintetében – a főszórú pártok szöges ellentétéként mutatkoztak be. Ugyanakkor a zöld pártok a népet mint egészét képviselték, gyakran a józan ész és „a nép” tisztességes értékeiért szálltak síkra.³⁰

Manapság a populizmus ismét főleg a (radikális) jobboldalhoz kapcsolódik. Az akadémiai értekezésekben és az újságcikkekben a kortárs populizmus legtöbbet hivatkozott példái az olyan radikális jobboldali pártok, mint Jörg Haider FPÖ-je, Jean-Marie Le Pen FN-ja vagy Pauline Hanson One Nation-je.³¹ A nem radikális jobboldali pártok is egyre inkább besorolhatóak a „jobboldali populizmus” kategóriájába, leginkább Silvio Berlusconi Forza Italiája vagy Pim Fortuyn LPF-je.³² Ez nem teljesen logikátlan, hiszen a jobboldal a nemzetre összpontosít, a radikális jobboldal pedig nacionalista. Könnyen át lehet váltani a „nemzetről” a „népre”, és a kettő közötti különbség gyakran korántsem egyértelmű.³³

A populizmust ugyanakkor a (radikális) baloldalon is megtalálhatjuk.³⁴ A háború utáni Európa egyik leginkább híres-hírhedt baloldali populistája a francia Bernard Tapie, korábbi üzletember, aki botrányos politikai karriert futott be mind a főszórú Szocialista Pártban, mind

- 30 Lásd Paul Taggart: *The New Populism and the New Politics. New Protest Parties in Sweden in a Comparative Perspective*. Macmillan, Basingstoke, 24–25; Patrick Hassenteufel: Structures de représentation et „appel au peuple”. Le populisme en Autriche. *Politix*, 1991 (14):2, 95–101.
- 31 Lásd többek között Hans-Georg Betz – Stefan Immerfall (eds.): *The New Politics of the Right. Neo-Populist Parties and Movements in Established Democracies*. St Martin’s Press, New York, 1998; Pfahl-Traugher: i. m.
- 32 Vö. Reinhard Heinisch: Success in Opposition – Failure in Government: Explaining the Performance of Right-Wing Populist Parties in Public Office. *West European Politics*, 2003 (26):3, 91–130; Michael Jungwirth (ed.): *Haider, Le Pen & Co. Europas Rechtspopulisten*. Styria, Graz, 2002; Decker: *Parteien unter Druck*. Id. kiad.
- 33 A nacionalizmus és a populizmus közötti kapcsolathoz, ill. a „nemzeti populizmus” fogalmához lásd Taguieff: *Political Science Confronts Populism*. Id. kiad., 9–43; Angus Stewart: The Social Roots. In Ionescu–Gellner: i. m., 183–185.
- 34 Simon Clarke rámutatott, hogy a marxizmus–leninizmus alapvetően populista jellegű, míg Ernesto Laclau a szocializmust „a populizmus legmagasabb formájának” nevezte. Lásd Simon Clarke: Was Lenin a Marxist? The Populist Roots of Marxism-Leninism. In Werner Bonefeld – Sergio Tischler (eds.): *What is to Be Done? Leninism, Anti-Leninist Marxism and the Question of Revolution Today*. Ashgate, Aldershot, 2002, 44–75; Ernesto Laclau: *Politics and Ideology in Marxist Theory: Capitalism–Fascism–Populism*. New Left Books, London, 1977, 196.

pedig a kívülálló Radikális Pártban. A baloldali populizmus általában a parlamenten kívüli pártok körében a legerősebb, mint például a (Kelet-)Német Demokratikus Szocializmus Pártja, a Skót Szocialista Párt vagy a Holland Szocialista Párt.³⁵ Ezek a baloldali populista pártok a demokratikus szocialista ideológiát ötvözik erős populista diskurzussal. Többé már nem a proletariátus élcsapataként állítják be magukat, hanem *vox populiként*, a nép hangjaként.

Az Egyesült Államokban a populizmus a tizenkilencedik századtól fogva mélyen gyökeret vert a fősodró politikában.³⁶ Míg a populizmus hagyományosan leginkább a Demokrata Párthoz társult, a republikánusokról is tudjuk, hogy szintén folyamodtak ehhez. Az elmúlt évtizedekben számos megfigyelő azt állította, hogy a populizmus az amerikai elnökjelöltek győzelmében és vereségében egyaránt fontos szerepet játszott Reagantól Clintonig vagy az ifjú Bushtól Al Gore-ig.³⁷ Emellett számos harmadik párt jelöltje is sikeres populista kampányt folytatott, legutóbb Ross Perot, Ralph Nader és Pat Buchanan.

Míg korábban a populizmus a nyugat-európai fősodró politikában nem játszott annyira kiemelkedő szerepet, az elmúlt évtizedben számottevő változás észlelhető ezen a téren. Különböző fősodró ellenzéki pártok ismerős populista érvekkel intéztek kihívást a kormányokkal szemben. Például a 2001-es brit parlamenti választási kampány során a toryk vezetője, William Hague az Új Munkáspárt vezetőségét „lekezelő liberális elitként” emlegette. Ugyanakkor gyakran használta a „belvárosi” kifejezést is, azzal érvelve, hogy a New Labour elitje Londonban mit sem tud arról, hogy szerte az országban (azaz „Közép-Angliában”) mit gondol és mit érez az angol nép.³⁸ Ez hasonlít a korrup, nagyvárosi,

35 Lásd Cas Mudde: *Extremist Movements*. In Paul Heywood et al. (eds.): *Developments in West European Politics 2*. Palgrave, Basingstoke, 2002, 135–148; illetve Amir Abedi: *Anti-Political Establishment Parties*. Routledge, London, 2004.

36 Lásd többek között Alan Ware: *The United States: Populism as Political Strategy*. In Yves Mény – Yves Surel (eds.): *Democracies and the Populist Challenge*. Palgrave, Basingstoke, 2002, 101–119; John Gerring: *Party Ideologies in America, 1828–1996*. Cambridge University Press, Cambridge, 1998; Michael Kazin: *The Populist Persuasion: An American History*. Basic Books, New York, 1995.

37 Például Terri Bimes: *Ronald Reagan and the New Conservative Populism*. Az APSA [Amerikai Politikatudományi Társaság] éves ülésén bemutatott dolgozat. Boston, 2002. augusztus 29. – szeptember 1.; Judis – Teixeira: i. m.; Scott D. Wells et al. (eds): *Al Gore and Election 2000: Populist Discourse and Strategies*. Az APSA éves ülésén bemutatott dolgozat. Boston, 2002. augusztus 29. – szeptember 1.

38 Lásd http://news.bbc.co.uk/2/hi/special_report/1999/02/99/e-cyclopedia/1070504.stm.

urbánus elit és a tiszta, őshonos, vidéki nép közötti klasszikus populista különbségtételhez.³⁹

Az, hogy a populizmus nem korlátozódik sem a jobboldalra, sem pedig az ellenzékre, többek között Nagy-Britanniában is látható. Ahogy Peter Mair átütő erővel bizonyította, Tony Blair Új Munkáspártja a fősodró populizmus bajnoka volt hatalomra jutása előtt és azt követően.⁴⁰ Érdekes példa lehet a populizmus széles körű és változatos használatára a munkáspárti kormány és a Vidéki Szövetség közötti harc is. Mindkettő erős populista retorikát alkalmaz: míg a Szövetség azzal érvel – akárcsak a toryk korábbi vezetője, Hague –, hogy a munkáspárti kormány egy (el)idegen(edett) elit, amely veszélyezteti az (igazi) angol nép életmódját, a Munkáspárt úgy tünteti fel magát, mint az (igazi) angol nép bajnoka a (felsőosztálybeli) elit kiváltságai ellenében.

A baloldali kormánypopulizmusnak egy másik fő képviselője Steve Stevaert, Flandria korábbi miniszterelnök-helyettese és a Flamand Szocialista Párt jelenlegi vezetője. Amikor – egy amerikai jogtudóst idézve – Geert Bourgeois, a flamand nacionalisták vezetője bírálta Stevaert „grátis politikáját”, ő így válaszolt: „Megértem, hogy Geert Bourgeois az érvek tekintélyével szereti alátámasztani a nézeteit, de én inkább a nép bölcsességére alapozom a magaméit.”⁴¹ Párttársa, Frank Vandenbroucke, a szociális ügyekért és a nyugdíjakért felelős akkori miniszter nyíltan síkraszállt a „megalapozott baloldali populizmus” mellett.⁴²

Következésképp: a populizmus a nyugati demokráciákban a politika állandó vonásává vált nagyjából az 1990-es évek eleje óta. Míg a populizmusra még mindig főként a kívülálló vagy feltörekvő pártok támaszkodnak, addig a fősodró politikusok, kormányon levők és ellenzékiek is élnek vele – általában a populista kihívás ellensúlyozására. Sőt olyan vezető baloldali miniszterelnökök (vagy -helyettesek), mint Tony Blair vagy Steve Stevaert a kortárs populizmus legtisztább példáit szolgáltatták. Ez felveti a kérdést, hogy a nyugati demokráciák miért éppen most szembesülnek ezzel a populista korszellemmel?

39 Lásd pl. Lackó Miklós: *Populism in Hungary: Yesterday and Today*. In Joseph Held (ed.): *Populism in Eastern Europe. Racism, Nationalism, and Society*. East European Monographs, Boulder, CO, 107–128.

40 Lásd Peter Mair: *Populist Democracy vs. Party Democracy*. In Mény – Surel: *Democracies and the Populist Challenge*. Id. kiad., 81–98; Peter Mair: *Partyless Democracy and the “Paradox” of New Labour*. *New Left Review*, 2000 (2), 21–35.

41 *De Standaard*, 2002. december 2.

42 *De Morgen*, 2002. május 21. René Cuperus, a Holland Munkapárt tudományos irodájának vezető kutatója szintén azt állítja, hogy „a szociáldemokráciának mernie kellene baloldali módon »populistábbnak« lenni”. Lásd Cuperus: i. m., 108.

A jelenlegi populista korszellem okai

Amennyiben választ keresünk arra a kérdésre, hogy manapság miért támogatják olyan sokan a populista elképzeléseket és politikusokat, az egyik magyarázat annyira nyilvánvaló, hogy gyakran figyelmen kívül hagyják: „nem szabad *a priori* elutasítanunk azokat a vádakat, amelyeket a fősodró politikát ellenző szereplők megfogalmaznak”.⁴³ Lehet, hogy a populisták érvei igazak, és ez magyarázatot adhat arra, hogy miért olyan sikeresek.

Először is: korruptabbak az elitek manapság, mint az 1990-es évek előtt? Nyilvánvaló, hogy ez bonyolult kérdés, mivel a korrupció nemcsak ellentmondásos fogalom, hanem alapértelmezésben is olyan zavaros ügy, amelyre nehéz megbízható, összehasonlító adatokat hozni. A legtöbb szakértő szerint „a pártokhoz köthető korrupció meglete korántsem új. (...) Az azonban valószínűleg új benne, hogy botrány kerekedhet, mihelyt a korrupció bizonyítékait nyilvánosságra hozzák.”⁴⁴

Másodszor: igaz-e az, hogy ma „a nép” és „az elit” távolabb áll egymástól, mint a múltban? Klaus von Beyme szerint „sok olyan tendencia észlelhető a modern demokráciákban, amely megerősíti a politikai osztály elkülönülését a szavazóbázisától, mint például a pártok közpénzből való finanszírozása, a politikai tevékenységek monopolizálása, vagy a kormány és az ellenzék együttműködése.”⁴⁵ Különösen ez utóbbi, az európai pártrendszerek kartellezési gyakorlata kapott nagy figyelmet mind a kutatók, mind a populisták részéről.⁴⁶

Az is igaz, hogy „az összes párthoz tartozó politikus egyre jobban hasonlít egymáshoz szociológiai és politikai értelemben (középosztálybeliek és mérsékelték).”⁴⁷ Ez ugyanakkor a választóikról is elmondható, bár valamelyest kisebb mértékben. Így, ha elfogadjuk is a jogalkotó elitek

43 Andreas Schedler: Anti-Political-Establishment Parties. *Party Politics*, 1996 (2):3, 297.

44 Paul Heywood et al: Political Corruption, Democracy, and Governance in Western Europe. In Heywood et al.: i. m., 196–197. Lásd ugyanakkor F. F. Ridley – Alan Doig (eds.): *Sleaze: Politicians, Private Interests & Public Reaction*. Oxford University Press, Oxford, 1995.

45 Lásd Klaus von Beyme: The Concept of Political Class: A New Dimension of Research on Elites? *West European Politics*, 1996 (19):1, 84.

46 Az eredeti tézishoz lásd Richard S. Katz – Peter Mair: Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party. *Party Politics*, 1995 (1):1, 5–28. A vita áttekintéséhez lásd Ludger Helms: Die „Kartellparteien” – These und ihre Kritiker. *Politische Vierteljahresschrift*, 2001 (42):4, 698–708.

47 Richard S. Katz: Party Organizations and Finance. In Lawrence LeDuc et al. (eds.): *Comparing Democracies. Elections and Voting in Global Perspective*. Sage, Thousand Oaks, 1996, 132.

folyamatos társadalmi elkülönülését, nem valószínű, hogy „a társadalmi távolság” az elitek, illetve az állampolgárok zöme között jelentősen megnőtt volna az elmúlt évtizedek folyamán.⁴⁸ Összefoglalva: jóllehet tényleg van némi igazság a populisták állításaiban, úgy tűnik, az, ahogy az emberek észlelik a dolgokat, sokkal fontosabb, mint maguk a tények.

A dolgok észlelésében bekövetkezett változás kétségtelenül szoros összefüggésben van azzal, miként változott meg a média szerepe a nyugati demokráciákban. Még akkor is, ha csak a háború utáni időszakra szorítkozunk, jelentős változásokat figyelhetünk meg a média fontosságában, szerepében és hatáskörében. Annál, hogy a szenny és a korrupció ténylegesen elterjedt a politikában, sokkal fontosabb az, ahogyan a médiában beszélnek a politikáról – vagyis az, hogy a hírekben a negatív és szenzációhajhász elemekre összpontosítanak. Két fő oka van annak a változásnak, ahogyan a média (nagy része) manapság a politikáról beszél: a függetlensége és a kommercializálódása.⁴⁹

A politikai pártok hagyományosan szorosan ellenőrizték a nyugati média nagy részét; az újságok gyakran az egyes pártok szubkultúrájának részét képezték. Ez valamelyest megváltozott a rádió, és még inkább a televízió elterjedésével – jóllehet sok országban a fősodró pártok eredetileg szorosan ellenőrizték a közszolgálati műsorszolgáltatást is. Az 1960-as évek vége óta a média nagy része jelentős, ha nem éppen teljes függetlenségre tett szert a politikai pártoktól. Ugyanakkor a közszolgálati média (különösen a televízió) számára nagy kihívássá vált a magánkézben levő média, ami az olvasókért és a nézőkért folyó harcot eredményezett, ennek következtében a politika minél szélsőségesebb és botrányosabb aspektusaira összpontosítanak – és nemcsak a „bulvármédiában”. Ez a fejlemény nem csupán megerősítette a népesség elitellenes érzelmeit, hanem egyben tökéletes játékkeret is biztosított a populista szereplők számára, akik nemcsak fogékony közönségre találtak, hanem egy nagyon fogékony médiumra is.⁵⁰ Ahogy egy elemző megjegyezte Ausztria kapcsán: „Haidernak szüksége volt a médiára, és annak is órá.”⁵¹

48 Vö. Pippa Norris: Legislative Recruitment. In LeDuc et al.: i. m., 184–215.

49 Lásd többek között Joseph N. Cappella – Kathleen Hall Jamieson: *Spiral of Cynicism. The Press and the Public Good*. Oxford University Press, New York, 1997; Holli A. Semetko: The Media. In LeDuc et al.: i. m., 254–279.

50 A média és a populizmus közötti kapcsolatról lásd leginkább: Mazzoleni et al.: i. m. Az új média sajtóságos szerepéről lásd Barrie Axford – Richard Huggins: *Anti-Politics or the Triumph of Postmodern Populism in Promotional Cultures. Telematics and Informatics*, 1998 (15):3, 181–202.

51 Charles E. Ritterband: Kärtner Chamäleon. Jörg Haiders Auf- und Abstieg Österreich. *Internationale Politik*, 2003 (4), 28. A populizmus és a média közötti teljes szimbiózis Olaszországban valósult meg. Lásd Paul Statham: Berlusconi, the Media, and the New Right in Italy. *Press/Politics*, 1996 (1):1, 87–105.

Pozitívabb megközelítésben – és némileg paradox módon –, az emberek azért lettek fogékonyabbak a populizmusra, mert képzetesebbé és emancipáltabbá váltak.⁵² Az 1960-as évek egalitarizmusának következtében a polgárok ma már többet várnak el a politikusoktól, és sokkal kompetensebbnek érzik magukat arra, hogy a tetteiket megítéljék.⁵³ Ez a „kognitív mobilizáció”⁵⁴ oda vezetett, hogy az állampolgárok többé már nem fogadják el, hogy az elit gondolkodjon helyettük, és nem hiszik el vakon, amit az elit mond nekik.

Ez megmagyarázza azt is, hogy a kortárs populisták miért húznak anynyi hasznot abból, hogy ők töltsék be a tabudöntőgetők és a politikai korrektség elleni harcosok szerepét.⁵⁵ A politikai korrektség és a tabuk korántsem új jelenségek a liberális demokráciákban, jóllehet egyesek azzal érvelhetnek, hogy az utóbbi években szigorúbban érvényesítették őket, főként a „rasszizmusra” vonatkozó tiltásokat. A polgárok emancipációjának köszönhetően azonban vitatott problémákká váltak.

A szerzők több évtizeden keresztül megfigyelték, hogy a nyugati demokráciákban van egy olyan fejlemény, amely a politikamentesség vagy az ideológiailag megalapozatlan politika irányába mutat.⁵⁶ Ez a fejlemény a korábbi konszociális demokráciákban (pl. Ausztria, Belgium, Svájc) volt a leghangsúlyosabb, amelyek a legerősebb populista kihívásokat (és kihívókat) hozták létre. Mivel ezekben az országokban az 1960-as évek vége óta javarészt felszámolták a társadalom hagyományos oszlopait, átalakultak „depolitizált demokráciákká”,⁵⁷ ahol a politikát felváltotta a közigazgatás (modern szóhasználatban: a kormányzás lépett a kormányzat helyére). Nem

- 52 Klaus von Beyme szavaival: „Az oktatás általánossá válása csökkentette a távolságot a politikai elit és a választó átlagos oktatási tapasztalata között.” Von Beyme: *Party Leadership and Change in Party Systems: Towards a Postmodern Party State?* Id. kiad., 146.
- 53 Lásd, többek között, Susan J. Pharr – Robert D. Putnam (eds.): *Disaffected Democracies. What's Troubling the Trilateral Democracies*. Princeton University Press, Princeton, 2000; Pippa Norris (ed.): *Critical Citizens. Global Support for Democratic Governance*. Oxford University Press, Oxford, 1999.
- 54 Russell J. Dalton: *Citizen Politics: Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*. Chatham House, Chatham, 1996.
- 55 Vö. Hajo Funke – Lars Rensmann: Wir sind so frei. Zum rechtspopulistischen Kurswechsel der FDP. *Blätter für deutsche und internationale Politik*, 2002 (7), 822–828; Kees van Kersbergen: Is Nederland een democratie? *De Helling*, 2002 (15):3, 23–25.
- 56 Pl. John Clayton Thomas: Ideological Trends in Western Political Parties. In Peter H. Merkl (ed.): *Western European Party Systems*. Free Press, New York, 1980, 348–366; Mostefa Rejai (ed.): *Decline of Ideology?* Aldine/Atherton, Chicago, 1971.
- 57 Arend Lijphart: *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands*. University of California Press, Berkeley, 1968.

meglepő, hogy a „közügyek területének újrapolitizálására” vonatkozó populista felhívás⁵⁸ és tabudöntőgető szerep itt talált a legfogékonyabb közönségre.

Végül számos olyan általános fejlemény létezik, amely a nyugati demokráciákban megváltoztatta a társadalmat és a politikát, és sok esetben hatást gyakorolt a populizmus sorsára is. Mivel ezek a fejlemények jól dokumentáltak, csak rövid megjegyzést fűznék a populizmushoz való viszonyukhoz. Először is: a posztindusztriális társadalom felé való fejlődés sok választót tántorított el a párthűségtől, növelte a megosztottság szerepét, és ezáltal teret adott az új, kevésbé ideologikus pártoknak.⁵⁹ Másodsor: a hidegháború vége megváltoztatta a politikai viszonyokat a liberális demokráciákon *belül*, illetve a *hosszú* való viszonyulást. A legfontosabb, hogy a demokrácia elveszítette az ősellenségét, amelyhez viszonyítva mindig kedvező színben tűnt fel, és a „létező demokráciák” most egyre kedvezőtlenebb színben tűnnek fel az elméleti modellekhez viszonyítva. Harmadsor: a globalizációt, a ténylegeset vagy az akként észleltet, egyre inkább úgy állítják be, mint ami komolyan korlátozza a nemzeti elit hatalmát.⁶⁰ Mi több, míg a fősodró politikusok hajlamosak arra, hogy a globalizáció elkerülhetetlen következményeként magyarázzák a negatív gazdasági fejleményeket, addig a pozitívakat saját gazdaságpolitikájuk eredményeként könyvelik el. Ezáltal a populista kihívással szemben megfogalmazott legfőbb érvüket gyengítik, ti. hogy valószínűtlen a „politika teljes elsődlegessége”.

Az említettek közül több tényező, főként a média szerepének megváltozása és a polgári emancipáció együttesen vezettek a „politikai tisztesség” demisztifikációjához. Egyre több polgár gondolja úgy, hogy megfelelően érti, mit tesznek a politikusok, és hogy ő ugyanezt jobban is meg tudná tenni. Bár ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy sokan meg is akarják *tenni*, abban az értelemben, hogy aktívan részt vennének a politikai élet különböző területein (lásd alább), de azt igen, hogy az elit és a polgárok közötti viszony jelentősen, és talán visszavonhatatlanul megváltozott az elmúlt évtizedek során.

- 58 Lothar Probst: Die Erzeugung „vorwärtsgerichteter Unruhe”. Überlegungen zum Charisma von Jörg Haider. *Vorgänge*, 2002 (41):4, 39.
- 59 Lásd, többek között, Herbert Kitschelt (Anthony McGannellal közösen): *The Radical Right in Western Europe. A Comparative Analysis*. University of Michigan Press, Ann Arbor, 1995; Russell J. Dalton et al. (eds.): *Electoral Change in Advanced Industrial Democracies*. Princeton University Press, Princeton, 1994.
- 60 Pl. Mark Blyth: Globalization and the Limits of Democratic Choice. *Social Democracy and the Rise of Political Cartelization. Internationale Politik und Gesellschaft*, 2003 (3), 60–82; Philippe C. Schmitter: The Future of Democracy: Could It Be a Matter of Scale? *Social Research*, 1999 (66):3, 933–958.

Max Weber köztudottan a tekintély három típusát különböztette meg: a hagyományost, a jogit és a karizmatikust.⁶¹ A liberális demokráciák – az alkotmányos monarchiák figyelemre méltó kivételével – leggyőzték a hagyományos típust, a valódi, vagyis a jogi tekintélynek pedig a kompetencián kell alapulnia. A nyugati demokráciákban a politikusokat (főként a minisztereket) tulajdonképpen a feltételezett kompetenciájuk alapján tartották nagy becsben.

Az állampolgárok emancipációja, valamint a fent említett egyéb tényezők aláásták az elit kompetenciáját, vagy legalábbis azt, ahogyan a polgárok ezt a kompetenciát észlelték,⁶² és ezáltal az elit (jogi) tekintélyt is. Következésképpen nagyobb mozgástér nyílik a harmadik tekintélytípus, a karizmatikus számára. Jóllehet a karizmatikus vezetés nem azonos a populista vezetéssel, mindazonáltal fontos hasonlóságok vannak közöttük, ezért nem meglepő, ha a populisták a karizmatikus tekintélyre való áttérés fő nyertesei között lesznek (ezt lásd alább).⁶³

A populista kihívásra adott válaszok

A legtöbb akadémiai és politikai reakció, amely a populista kihívásra született, „több” vagy „valódi” demokráciát követelt. Ehhez elég egy pillantást vetnünk az olyan többé-kevésbé újfajta demokráciatípusok egyelőre kezdeti fázisban levő szakirodalmára, mint például a deliberatív demokrácia, a digitális demokrácia vagy az e-demokrácia.⁶⁴ Politikai szinten példaértékű Romano Prodinak, az Európai Bizottság elnökének

61 Max Weber: *Politik als Beruf*. Duncker & Humblot, Berlin, 8. kiad., 1987. [Magyarul: Max Weber: A politika mint hivatás”. In *Uő: A tudomány és a politika mint hivatás*. Kossuth, Bp., 1995, 56. Ford. Glavina Zsuzsa.]

62 A szakértelem fontosságáról, illetve az elit és az állampolgárok megváltozott viszonyáról e tekintetben lásd Cuperus: i. m., 83–109; Milo Anstadt: *Vrijheid der onvolwassenen*. *De Groene Amsterdammer*, 2002 (126):49, 30–33.

63 A jobboldali populizmusról és a karizmatikus vezetésről lásd Roger Eatwell: *The Rebirth of Right-Wing Charisma? The Cases of Jean-Marie Le Pen and Vladimir Zhirinovskiy*. *Totalitarian Movements and Political Religions*, 2002 (3):3, 1–23; Ami Pedahzur – Avraham Brichta: *The Institutionalization of Extreme Right-Wing Charismatic Parties*. *Party Politics*, 2002 (8):1, 31–49.

64 Többek között lásd Barry N. Hague – Brian D. Loader (eds.): *Digital Democracy: Discourse and Decision Making in the Information Age*. Routledge, London, 1999; Jon Elster: *Deliberative Democracy*. Cambridge University Press, Cambridge, 1998; Ian Budge: *The New Challenge of Direct Democracy*. Polity, Cambridge, 1996.

a következő kijelentése: „Az emberek egy sokkal inkább részvételi, „gyakorlati” demokráciát akarnak. Azt... [akarják], hogy teljes mértékben részt vegyenek a célok kijelölésében, a politika alakításában és az előrehaladás értékelésében. És igazuk van.”⁶⁵

Egy 2002. október 11-én, Párizsban tartott, a demokráciából való kiábrándulásról szóló konferencián Philippe Schmitter rámutatott a megállapodott pártok elitjének körében elterjedt skizofréniára: egyszerre próbálják lezárni és megnyitni a politikai rendszert. Valóban, ebben a kartellezés egyik változatát is lehet látni, azaz a pártrendszer bezárását a kihívók kooptálása révén, ugyanakkor demokratizálást is, a politikai rendszer megnyitását a közvetlen demokrácia (pl. népszavazások) vagy az e-kormányzás bizonyos elemeinek a bevezetésén keresztül.

Az Új Baloldal, az Új Társadalmi Mozgalmak, valamint a Zöld és Új Politika pártok populista követeléseire a „deliberatív demokrácia” vagy a „részvételi forradalom” volt a válasz. Viszont alapvető különbség van e mozgalmak populistái és a jelenlegi populista korszellem között. Ezt a legjobban a törzsterület szemléltetheti, vagyis a népnek az az értelmezése, amelyre a populisták támaszkodnak. Az Új Baloldal populizmusa aktív, magabiztos, jól képzett, haladó szellemű emberekre irányult. Ezzel éles ellentétben a jelenlegi populizmus a „csendes többség” lázadása. A Berlusconihoz vagy Haiderhez hasonló populisták törzsterületén az a keményen dolgozó, enyhén konzervatív, törvénytisztelő állampolgár él, aki csendben, de egyre növekvő dühvel szemléli, hogy világát „megrontják” a progresszívek, a bűnözők és az idegenek.

Röviden, a kortárs populista lázadás sok szempontból ellentétes 1968 és az azt követő évek populizmusával. Míg a „csendes forradalom” populistái nagyobb részvételt és kevesebb vezetést akartak, a „csendes ellenforradalom” populistái több vezetést és kevesebb részvételt.⁶⁶ Amint Robert A. Dahl rámutatott, (...) túlságosan gyakori hiba (...) a demokráciát egyszerűen politikai részvételnek tekinteni, és azt feltételezni, hogy ha a demokratikus országokban néhány ember azt állítja, becsüli a demokráciát, ez abból adódik, hogy örömet vagy elégedettséget érez attól, hogy ténylegesen részt vesz a politikai életben. És ha kiderül, hogy különösebben nem élvezik a politikai életben való részvételt, és

65 Romano Prodi: Shaping the New Europe. Speech in the European Parliament. Strasbourg, 15 February 2000; elérhető az alábbi oldalon: <http://www.ecnais.org/html/pages/Bulletin/Prodi.htm>.

66 Lásd külön-külön, Roland Inglehart: *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton University Press, Princeton, 1977; Piero Ignazi: *The Silent Counter-Revolution. Hypotheses on the Emergence of Extreme Right-Wing Parties in Europe*. *European Journal of Political Research*, 1992 (22):1–2, 3–34.

ez nem is foglalkoztatja őket, akkor úgy tűnhet, hogy nem is törődnek a demokráciával.⁶⁷

A populisták jelenlegi szavazóbázisa támogatja a demokráciát, de nem akarja, hogy állandóan a politikával zaklassák. Sőt, „közel fél évszázadot lefedő felmérések jórészt azt bizonyítják, hogy a polgárok szerint vajmi keveset ér, hogy valóban részt vesznek a politikai életben.”⁶⁸ Az igaz, hogy alapvető döntések esetében hallatni akarják a hangjukat, de elsősorban és legfőképpen *vezetőket* akarnak. Olyan politikusokat, akik *ismerik* (nem pedig „meghallgatják”) az embereket, és igyekeznek megvalósítani vágyaikat.

A kortárs populizmus szavazóbázisa így elsősorban a demokráciának a *kimenetére* és nem a *bemenetére* koncentrál. *Reszponzív* kormányzatot követel, egy olyan kormányt, amely az ő kívánságaival összhangban levő politikát ültet gyakorlatba. Azt akarja azonban, hogy a politikusok anélkül álljanak elő ezzel a politikával, hogy kellemetlenséget okoznának neki, vagyis anélkül, hogy nagyfokú részvételt követelnének tőle.

Az elterjedt félreértelmezésekkel ellentétben a populista szavazók nem támogatják határozottabban a részvételi demokrácia semelyik formáját sem, legyen az deliberatív vagy népszavazásos. Az egyik ritka empirikus felmérés, amely a populista pártok támogatóinak a demokráciáról vallott nézeteiről készült, az alábbi következtetésre jut: „a populista pártok támogatói (...) nem támogatják szisztematikusan a demokratikus folyamatok kiterjesztését”.⁶⁹ Csakugyan érvelhetünk azzal, hogy a populisták (mind a vezetők, mind a követőik) főként azért támogatják a népszavazást, mert az egy eszköz „az elit” hatalmának leküzdésére. Ebben látják az egyetlen fennmaradó lehetőséget arra, hogy „a nép” kívánságai tükröződjenek a kormány politikájában.

Ám a jelenlegi „demokrácia népszavazásos átalakítása”⁷⁰ nemcsak hogy képtelen megoldani a demokrácia érzékelt válságát, azaz a populista kihívást, hanem valójában fel is erősítheti azt. Amennyiben hasonló, népszerű demokratikus diskurzust használnak a változások igazolására,

67 Robert A. Dahl: A Democratic Paradox. *Political Science Quarterly*, 2000 (115):1, 38.

68 Uo.; lásd ugyanakkor John R. Hibbing – Elizabeth Theiss-Morse: *Stealth Democracy. Americans' Beliefs About How Government Should Work*. Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

69 Shaun Bowler et al.: Populist Parties and Support for Direct Democracy. *Az Ausztrálzásiai Politikatudományi Társaság Konferenciáján bemutatott dolgozat*, Hobart, Tasmánia, 2003. szeptember 29. – október 1., 36.

70 Frank Decker: Konjunkturen des Populismus. „Blätter“-Gespräch mit Frank Decker. *Blätter für deutsche und internationale Politik*, 2002 (10), 1185.

legitimálják a populista szereplőktől érkező kritikát is.⁷¹ Ennél is fontosabb, hogy ezek az intézkedések csak erősítik a populista törzsterület elvárásait. És ha ezek az elvárások nem teljesülnek, ahogyan az eddig többnyire történt,⁷² a populista tiltakozás még erősebbé válik. Következésképpen a kiábrándult választók, Le Pen híres megjegyzése szerint, inkább az eredetit preferálják, mint a másolatot, mert a másolat már hiteltelenné bizonyult.

A másik félreértés az, hogy a populista szavazóknak azért ellenszenves az uralkodó osztály, mert különbözik tőlük. A populizmus nem osztályról szól, kivéve talán az elutasított „politikai osztályt”,⁷³ és nem is társadalmi képviselőről vagy paritásos demokráciáról. A populista pártok támogatói nem akarják, hogy a szocio-demográfiai értelemben vett „utca embere” irányítsa őket. Ha megfigyeljük azokat az excentrikus egyéneket, akik e mozgalmak legtöbbször az élén állnak, aligha mondhatjuk, hogy Pim Fortuyn például egy holland átlagpolgár lett volna.⁷⁴ A populista szavazó azt akarja, hogy megoldódjék a „közember” problémája, a saját értékrendjének megfelelően (amire gyakorta „józan észként” hivatkozik), és elfogadja, hogy ezt egy kiemelkedő vezetőnek kell véghez vinnie. Avagy Paul Taggart szavaival élve, a populizmusban „a legkiválóbb egyéneknek kell a legközségesebb embereket vezetniük.”⁷⁵ Mellesleg néhány populista csoportosulásban, bár korántsem az összesben, a vezető kivételes egyénisége teszi lehetővé, hogy a karizmatikus vezetés szerepet kapjon.⁷⁶

- 71 Vö. Yves Mény – Yves Surel: *The Constitutive Ambiguity of Populism*. In Mény – Surel: *Democracies and the Populist Challenge*. Id. kiad., 1–21; Margaret Canovan: *Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy*. In Mény – Surel: *Democracies and the Populist Challenge*. Id. kiad., 25–44; Darin David Barney – David Laylock: *Right-Populists and Plebiscitary Politics in Canada*. *Party Politics*, 1999 (5):3, 317–39.
- 72 A jelöltválasztás demokratizálódásának ellentmondásos eredményeiről a politikai pártok esetében lásd pl. Paul Pennings – Reuven Y. Hazan (eds.): *Party Politics*, 2001 (7):3, különszám. A pártdemokrácia és a közvetlen demokrácia közötti problematikus viszonyról: Scarrow–Seyd: *Party Politics*, 1999 (5):3, különszám.
- 73 Lásd von Beyme: *The Concept of Political Class*. Id. kiad., 68–87; Schedler: *Anti-Political-Establishment Parties*. Id. kiad. 291–312.
- 74 Számos történelmi példa van olyan populista vezérekre, akik az általuk képviselni szándékozott emberekétől teljesen eltérő társadalmi körökből érkeztek. A legszembevetőbb példát a narodnyikok szolgáltatják, akik az orosz parasztság értékeit védő fiatal városi értelmiségiek. Lásd Andrzej Walicki: *Eastern Europe*. In Ionescu–Gellner: i. m., 62–96.
- 75 Paul Taggart: *Populism*. Id. kiad., 1.
- 76 Lásd Sandra Seubert: *Paradoxien des Charisma*. Max Weber und die Politik des Vertrauens. *Zeitschrift für Politikwissenschaft*, 2002 (12):3, 1123–48; Ron van Dooren: *Messengers from the Promised Land. An Interactive Theory of Charisma*. DSWO-Press, Leiden, 1994.

A populista vezető érdekes módon nem feltétlenül egy igazi kívülálló. Az olyan egyének, mint Berlusconi, Fortuyn vagy Haider, már a politikai karrierjük kezdete előtt jól kapcsolódtak a gazdasági és politikai elit bizonyos szegmenseihez anélkül, hogy valóban a részét képezték volna. De ahelyett, hogy egy „ellen-elitet” képeznének,⁷⁷ ami jobban illik a megszokott populistához, inkább „kívülálló elitként” írhatók le: az elithez kapcsolódnak, de nem részei annak.

Számos megfigyelő megjegyezte, hogy a populizmus a képviseleti demokrácia velejárója: végtére is a populisták nem „a tiszta népet” helyezik szembe „a korrump elittel”?⁷⁸ Amint fentebb kifejtettem, nem értek egyet ezzel a nézettel, és úgy vélem, hogy mind a populista tömeg, mind a populista elit az „igazi” képviseletet támogatja. Más szavakkal, nem utasítja el sem a *per se* képviseletet, sem pedig a társadalmi képviselet hiányát. Amit elutasít, az az, hogy őt egy „idegen” elit képviselje, amelynek a politikája nem tükrözi az ő kívánságait és érdekeit.⁷⁹

A populista észjárásban az elit a „különleges érdekek” bérence. Ezek a hatalmas, sötét erők a történelem során a bankárok és nemzetközi pénzvilág képviselői voltak, gyakran állítólag zsidók. A kortárs populizmus azonban úgy jeleníti meg őket, mint egy „új osztályt”, amely „progresszív” és „politikailag korrekt”. Ez az „új osztályelmélet” az 1980-as évek észak-amerikai neokonzervatív köreiből származik.⁸⁰ Az utána következő évtizedekben különféle ideológiai beállítottságú populisták támadták a progresszívek diktatúráját, vagy Fortuyn kifejezésével, „a baloldal egyházát”.

A populizmus eredendően inkább a liberális vagy az alkotmányos demokrácia eszméjével és intézményeivel szemben ellenséges, és nem a képviseleti demokráciával.⁸¹ A populizmus annak a jelenségnek az egyik formája, amelyet Fareed Zakaria⁸² a közelmúltban „illiberális demokrá-

77 C. Wright Mills: *The Power Elite*. Oxford University Press, New York, 1957.

78 Lásd többek között Yves Mény – Yves Surel: *Par le peuple, pour le peuple. Le populisme et les démocraties*, Fayard, Paris, 2000; Paul Taggart: *Populism*. Id. kiad.; Urbinati: *Democracy and Populism*. Id. kiad., 110–124.

79 Egy filozofikusabb és kidolgozott érvelésre a populizmus és a képviseleti demokrácia kompatibilitásáról, lásd Benjamín Ardit: *Populism as a Spectre of Democracy: A Response to Canovan*. *Political Studies*, 2004(52):1, 135–43.

80 Az „új osztályelmélet” eredetéről és kortárs populista értelmezéseiről lásd Barry Hindess – Marian Sawyer (eds.): *Us and Them: Anti-Elitism in Australia*. API Network, Bentley, 2004.

81 Vö. Tjitske Akkerman: *Populism and Democracy*. *Acta Politica*, 2003 (38):2, 147–159; Mény–Surel: *The Constitutive Ambiguity of Populism*. Id. kiad., 1–21.

82 Fareed Zakaria: *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*. W. W. Norton, New York, 2003.

ciaként” emelt be a köztudatba, de amelyet demokratikus szélsőségeseknek is nevezhetnénk. Minden demokratikus retorika ellenére, a liberális demokrácia egy bonyolult kompromisszum a népi demokrácia és a liberális elitizmus között, és éppen emiatt csak részben demokratikus. Amint Margaret Canovan ragyogóan bizonyította, a populizmus a demokrácia korlátainak keserű kritikája a liberális demokráciákon belül.⁸³ A többségi demokrácia szélsőséges értelmezése révén a populizmus elutasítja az általános akarat kifejezésének minden korlátozását, különösen a kisebbségek alkotmányos védelmét és a legfontosabb állami intézményeknek (pl. az igazságszolgáltatásnak, a nemzeti banknak) a politikától, és ezáltal a demokratikus ellenőrzéstől való függetlenségét.⁸⁴

A populizmus nagyrészt a politikai elit zavaros és gyakran oppor­tunista demokratikus ígéreteiből nyeri erejét. Az egalitarizmus jelen korszakában a liberális demokrácia elitista aspektusainak a védelme mindinkább politikai öngyilkosságnak bizonyul. Ennek következtében a politikusok, baloldaliak, jobboldaliak és centristák egyaránt, szinte kizárólag a népszerű aspektusok, azaz a demokratikus oldal fontosságát hangsúlyozzák. Jellemzőek azok a viták, amelyek „az állampolgárok és a politikum közötti (állítólagos) szakadékról” (lásd a homogén kategorizációkat) vagy az Európai Unióban megfigyelhető „demokráciadeficitről” szólnak.

A legtöbb országban ezek a viták a politikai elit tagjai között kezdődtek el anélkül, hogy bármilyen arra utaló jel lett volna, hogy a tömeg egyáltalán törődne velük. Mivel azonban évek óta egyre többet hallani diszfunkcionális nemzeti és nemzetfölötti demokráciákról, egyre többen váltak érzékennyé a problémára, és vált meggyőződésükké, hogy a dolgok jobbá tehetőek, és hogy jobbá is kell tenni őket. Az a kérdés, hogy lehetnek-e „jobbak” (azaz demokratikusabbak) a liberális demokrácia rendszerén belül? Ahogy egyre radikálisabb követelések fogalmazódnak meg, a fősodró politikusok gyakran azt válaszolják, hogy az alkotmányos előírások vagy a nemzetközi kötelezettségek miatt e követelések nem valósíthatóak meg. Így létrejön egy ördögi kör, amelyet csak úgy lehet megtörni, hogy vagy engedünk a populistáknak és létrehozunk egy populista (és kevésbé liberális!) demokratikus rendszert, vagy pedig ellenállunk nekik, és inkább megmagyarázzuk és védelembe vesszük a liberális demokratikus rendszer demokratikus korlátait.

83 Margaret Canovan: Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy. *Political Studies*, 1999 (47):1, 2–16.

84 A populizmus működésébe való betekintéshez lásd Michael Braun: Populismus an der Macht. Das Phänomen Berlusconi. *Internationale Politik und Gesellschaft*, 2003 (3), 110–33.

Jelen tanulmány azzal a céllal íródott, hogy három szinten járuljon hozzá ahhoz a vitához, amely a liberális demokráciákban jelenleg zajlik a populizmusról. Az első hozzájárulás a populizmus világos és eredeti definíciója, amely az empirikus kutatásban is alkalmazható. A populizmust olyan ideológiaként határoztam meg, *amely szerint a társadalom végső soron két homogén és antagonisztikus csoportra, „a tiszta népre” és a „korrupt elite” oszlik, és azt állítja, hogy a politikának a nép „volonté générale”-jét (általános akaratát) kell kifejeznie.*

Másodszor, elutasítottam a normálpatológiás tézist, és rámutattam, hogy a populista diskurzus fősodrává vált a kortárs nyugati demokráciák politikájában. Ezt neveztem populista korszellemnek. Igaz, a legtöbb fősodró párt elsősorban csak alkalmazza a populizmus *retorikáját*, de néhányuk akár a liberális demokratikus rendszer populista kiigazítására is buzdít, leginkább a népszavazás eszközének a bevezetésével.

Harmadszor, bebizonyítottam, hogy a jelenlegi populista korszellemre adott magyarázatok és reakciók súlyos hibákat tartalmaznak. A közelmúltban javasolt megoldások zömét az 1970-es és 1980-as évekbeli Új Baloldal részéről érkező populista kritika ihlette, ez pedig alapvetően különbözik az 1990-es évektől, keresletben és kínálatban egyaránt. A kortárs populisták, szöges ellentétben a korábbi időszakokkal, a kimenetet részesítik előnyben a bemenettel, a vezetést a részvétellel szemben. Következésképpen ezek a reakciók nemcsak hiányosak, hanem kontraproduktívak is, azaz megerősítik a populista kihívásokat ahelyett, hogy gyengítenék őket.

A politikának tehát az a sorsa a liberális demokráciákban, hogy mindörökké populista maradjon? Aligha! Igaz, van néhány olyan strukturális feszültség a liberális demokrácián belül, amely a populizmust táplálja. Csakhogy a populizmus időszakos jellegű,⁸⁵ ez nemcsak az egyedi mozgalmakra érvényes, hanem az egésznek a dinamikájára. Ha kifejezetten populista kívülálló csoportok kezdenek befolyásra szert tenni, az uralkodó réteg bizonyos elemei erre a kirekesztés és a befogadás együttes stratégiájával reagálnak; és miközben a populista szereplőket megpróbálják kizárni a politikai hatalomból, átveszik a populista témákat és retorikát, hogy leküzdjék a kihívást. Ez a dinamika olyan populista korszellemet hoz létre, mint amilyen ma állunk szemben, és amely szertefoszlik, mihelyst úgy tűnik, hogy a populista kihívó túlhaladt pályája zenitjén.

85 Paul Taggart: *Populism*. Id. kiad., 1.

Ám a strukturális változások, a belőlük következő, a jogitól a karizmatikus tekintély irányába történő elmozdulás, illetve a politikának a nyugati liberális demokráciákban bekövetkezett demisztifikációja miatt a jövő demokratikus politikájának sokkal rendszeresebb jellemzője lesz a populizmus, amely bármikor felütheti a fejét, ha „a csendes többség” jelentős része úgy véli, hogy „az elit” többé már nem képviseli őt.

*Fordította Silló Jenő
Az eredetivel egybevetette a szerk.*

